

УДК 342.7:327(477)

Т.М. ЗАВОРОТЧЕНКО, канд. юрид. наук,
доц., Дніпропетровський національний університет
ім. Олеся Гончара

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА СУБ'ЄКТИВНИХ ПОЛІТИЧНИХ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ТА ГРОМАДЯНИНА В УКРАЇНІ

Ключові слова: політична система, вплив на
владу, політичні відносини, політичні права лю-
дини, світ політики

Політичні права є тією політичною владою, яку кожна людина, маючи її у природному стані, передала до рук суспільства і тим самим правителям, яких суспільство поставило над собою з вираженою їм мовчазною довірою, що ця влада буде вживана на користь членів суспільства. Політична влада є певним типом суспільних відносин, який виникає між великими соціальними групами, між державою та суспільством, між державними органами влади, політичними партіями і громадськими організаціями, які використовують політичні інститути і ресурси для керівництва політичними процесами та громадським життям з метою створення певного типу правління і певного демократичного режиму. Політична влада починається там, де здатність впливати розповсюджується на широкі маси, на мільйони. Отже, на нашу думку, політичні права людини можна визначити як гарантовану нормами міжнародного і внутрішньодержавного права можливість особистості індивідуально і колективно брати участь у політичних процесах, в діяльності держави і всієї політичної системи суспільства.

Значний внесок у дослідження суб'єктивних політичних прав і свобод людини та громадянина зробили такі вчені-конституціоналісти, як В.В. Букач, А.В. Грабильніков, І.В. Дробуш, В.В. Копейчиков, А.Ю. Олійник,

В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, Ю.І. Скуратов та інші. Мета цієї статті полягає у здійсненні правового аналізу політичної системи та суб'єктивних політичних прав людини, а також у розкритті відмітних ознак для даного виду прав людини.

Справа полягає в тому, що термін «політична система» був введений в конституційне право Конституцією Болгарії 1971 р. Спеціальна глава «Політична система» існувала в Конституції СРСР 1977 р. В теперішній час цей термін існує в небагатьох конституціях, наприклад, в Конституції Єгипту 1971 р., Чехії 1992 р. Однак і там, де термін «політична система» не використовується, і там, де його трактування має обмежений характер, конституція в тому, чи іншому обсязі передбачає даний термін, хоча і в різних главах, розділах та статтях, а також регулює різні компоненти, сторони, частини політичної системи: держава, політичний режим, частенько – політичні партії... [1, с.156].

Поняття «політична система» можна розглядати в широкому і вузькому сенсі. В широкому сенсі «політична система» – це комплекс інституційних утворень, які виявляють потреби та інтереси соціальних груп, формують та організують взаємодію людей зі здійснення публічної влади на відповідній території. До числа таких утворень входять держава, політичні партії, громадсько-політичні організації та рухи. Елементами політичного життя виступають і засоби масової інформації [2, с.113].

У вузькому сенсі «політична система є комплексом організацій, за допомогою яких здійснюється політична влада або які впливають на її здійснення. Вони створюють структуру політичної системи і називаються в науці конституційного права суб'єктами політичної системи». Таким чином, політична система визначає відношення з приводу здійснення публічної влади в інтересах суспільства. Держава тут розглядається як одне з проявів публічної влади. Державна влада ж здійснюється трьома гілками влади: виконавчою, законодавчою і судовою, що виражає народовладдя у формах представницької і безпосередньої

демократії та участь громадян у політичних проблемах. А.М. Кокотов в якості суб'єктів політичної системи розглядає державу, політичні партії, громадсько-політичні рухи, організовані групи тиску (лобі) та засоби масової інформації [3, с.16].

Отже, до політичних повинні відноситися ті права, які надають можливість громадянам брати участь у політичному житті суспільства, проявляючи себе в якості самостійного та вільного учасника політичного процесу, а також у складі окремих груп, рухів, об'єднань тощо.

Поряд із політичними правами і свободами в міжнародних актах і в науці конституційного права залежно від змісту прийнято виділяти ще низку основних прав і свобод людини й громадянина. Так одні автори виділяють особисті права і свободи, політичні і соціально-економічні, а інші – особисті права і свободи, політичні, економічні, соціально-культурні. В роботах радянського періоду виділялись соціально-економічні, політичні і культурні права [4, с.110]. «Очевидно, що коли мова йде про оцінювання прав та юридично закріплених свобод громадян, необхідно враховувати, що їх вибір змінюється, оскільки змінюються оцінки від людини до людини, від часу до часу; змінюється, отже, і перевага (преференції) цінностей, тобто те, що було більш цінним, переважним, стає для особистості менш цінним, і, навпаки...» [5, с.25].

Однак у кожному випадку класифікації основних прав і свобод людини й громадянина, ми бачимо, виокремлення політичних прав і свобод до окремої групи. На наш погляд, політичні права є інструментом боротьби і за всі інші права і свободи людини й громадянина. Вони є необхідною умовою для реалізації інших прав. Так, наприклад, безробітний або бездомний, для якого політичні права відходять на другий план, ніколи не зможе користуватися правом на працю або правом на житло, якщо не буде мати для цього необхідні політичні права.

Характеризуючи політичні права і свободи, не слід забувати, що вони мають власти-

вості, характерні для всіх прав людини, є лише складовою одиницею загальної системи прав і свобод українських громадян: вони захищають основні, базові цінності та інтереси особистості; вони є суб'єктивними правами, вони є природними, невід'ємними правами; гарантовані державою, закріплені в правових нормах і захищаються відповідно до загальноприйнятих принципів міжнародного права; політичні права є загальними, оскільки можливість їх здійснення повинна бути у кожної людини без винятку, незалежно від статі, раси, національності тощо.

Що ж відрізняє політичні права від інших груп прав (особистих, економічних, соціальних і культурних)? Низка авторів при визначенні поняття політичних прав перераховують найбільш відмітні ознаки даної групи. Так, на думку В.Є Чірккіна, політичні права пов'язані з участю у суспільно-політичному житті, з формуванням органів держави, з організованим тиском на державну владу (наприклад, шляхом політичних демонстрацій) [6, с.72].

На наш погляд, формулювання «організований тиск на державну владу» представляється не зовсім коректним, і правильніше в даному випадку використовувати поняття «вплив на владу». Оскільки політичні права і свободи представляють собою систему основних заходів і способів впливу як на організацію та діяльність держави, її органів та інших суб'єктів політичної системи (тобто політичну область суспільних відносин), так і участь індивіда у соціальному житті в цілому (участь в управлінні справами держави, участь в житті суспільства). На думку Н.Л. Гранат, реалізація політичних прав і свобод дозволяє громадянам брати участь в політичному житті суспільства, в управлінні державою [7, с.144]. А.А. Мішин вважає, що політичні права і свободи визначають правовий стан громадянина в системі суспільних відносин, які виникають в процесі здійснення державної влади [8, с.69]. Ф.А. Хоменюк розглядає політичні права через сукупність юридичних і фактичних можливостей для участі громадян в суспільно-політичній і державній діяльності, ро-

звітку їх ініціативи і самодіяльності [9, с.5]. Н.С. Бондарь вважає, що «особливість політичних прав і свобод полягає в тому, що вони безпосередньо пов'язані з організацією та здійсненням політичної влади в державі, характеризують положення особистості в політичних відносинах та мають яскраво виражений політичний зміст» [10, с.169].

Таким чином, безумовно, одним з відмінних ознак для даного виду прав є перш за все, можливість участі у суспільно-політичній сфері діяльності держави. Сутність політичних прав і свобод багато в чому залежить від специфіки і взаємовідносин між людиною і державою. Політичні права і свободи включають наступні зв'язки між державою і його громадянами: по-перше, право брати участь в управлінні державою, по-друге, право впливати на політичні відносини.

І.С. Яценко вважає, що політичні права і свободи громадян безпосередньо пов'язані з організацією та здійсненням влади в державі [11, с.222]. Є.І. Козлова і М.Б. Смолянський, визначаючи політичні права, вказують на те, що вони на відміну від інших груп прав, забезпечують реалізацію однієї з важливіших основ конституційного устрою – народовладдя [12, с.268; 13, с.183]. В.Л. Поляков визначає політичні свободи як «політичні відносини між громадянином і народом у зв'язку зі здійсненням влади, які неминуче мають класовий зміст, з одного боку, або ж як спосіб притягнення народу до управління державою, тобто форму прояву і здійснення демократії на праві, з іншого боку» [14, с.3]. Така позиція представляється нам вірною.

На нашу думку, політичні права надають народу реальну значущість як первинного джерела влади, складають органічну основу демократії і виступають як цінності, якими влада повинна обмежувати себе і на які повинна орієнтуватися. Саме за допомогою політичних прав громадянин стає учасником політичного процесу, отримує можливість здійснювати вплив на політичне життя суспільства, брати участь у формуванні і здійсненні державної влади. Крім того, слід вказати на

ще одну особливість досліджуваної категорії прав. Справа в тому, що політичні права забезпечують активну самореалізацію людини в суспільстві. І класифікуючи політичні права, можна виділити в окрему групу правочинності з активної участі в житті суспільства. Але обов'язковою стороною правочинності при реалізації політичних прав і свобод є держава. Саме такий підхід є абсолютно обґрунтованим, оскільки політичні права, на відміну від інших прав, найбільшим чином пов'язані з державою і націлені на активне включення кожного індивідууму в життя країни та в управління її справами. Вони здійснюють безпосередній вплив на міцність підвалин конституційного устрою, на реальність його демократизму та на рівень політичної культури населення.

Важливою відмінністю політичних прав, на які вказують практично всі дослідники, є їх тісний зв'язок з володінням громадянством держави. Більшість політичних прав і свобод, відповідно до Конституції України, визнаються за громадянами. Однак, наприклад, право на об'єднання, свобода думки і слова гарантуються кожній людині, окремі виборчі права надаються не тільки громадянам, але й іноземцям. Представляється, що за даним питанням більш правильною позиція Н.В. Василь'євої і Ю.В. Герасименко, які вважають, що окремі положення Конституції, які закріплюють політичні права, необґрунтовано звужують коло правочинностей суб'єктів. У підтвердження цього можна навести низку міжнародних документів, наприклад Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, які закріплюють окремі політичні права за кожною людиною. Таким чином, політичні права і свободи визначає від інших прав і свобод обмеження числа носіїв (суб'єктів) цих прав. Переважно вони належать тільки громадянам держави.

На відміну від інших прав людини, де особистість виступає в якості індивідуальності, яка має неповторні та своєрідні особливості (громадянські права), трудівника і власника (економічні права), учасника соціального і

культурного життя (соціальні і культурні права), в політичних правах втілюються інтереси людини як політичного діяча, учасника політичних процесів, які здійснюються в суспільстві. Ці права безпосередньо пов'язані з політикою, з можливістю участі особистості у суспільно-політичному житті держави. Політичні права і свободи передбачають активну участь індивідуумів в управлінні справами держави.

Важливо й те, що групи прав і свобод не настільки розрізняються за своїм змістом, щоб можна було говорити про якісно відмітну сферу суспільних відносин. За суттю права людини є інтерпретацією ідеалів гуманізму: свободи, рівноправ'я, солідарності та справедливості, які є цілісним явищем щодо тих завдань, в ім'я рішення яких вони і з'явилися. Всі права взаємно пов'язані і обумовлені. Комплекс прав і свобод є універсальним і об'єктивним.

Ідеал вільної людської особистості, вільної від страху і нудьги, може бути здійснений тільки якщо будуть створені такі умови, за яких кожен може користуватися своїми економічними, соціальними і культурними правами, так само як і своїми громадянськими і політичними правами – зазначено у Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. В юридичній науці спори про те, які права більш або менш важливі та цінні, характеризуються як безперспективні, тобто йдеться про те, що перевага однієї групи прав можлива лише за зневаженням до іншої. Таким чином, поділ прав і свобод за ступенем важливості повинно категорично спростовуватися, тобто кожне право є необхідним для нормальної життєдіяльності членів суспільства.

Поділ прав і свобод на громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні здійснюється за сферами життєдіяльності, відповідно до предмету правового регулювання, тобто характеру суспільних відносин, які регулюються правом та реальним змістом основних прав і свобод.

Так, громадянські права людини індивідуалізують особистість, сприяють найкращому прояву духовних інтересів, схильностей, осо-

бистих здатностей. Вони гарантують можливість безперешкодного вибору різних варіантів поведінки в сфері індивідуальної свободи. Економічні права забезпечують людині вільне розпорядження основними факторами господарської діяльності. Соціальні права гарантують людині гідний рівень життя і соціальну захищеність. Культурні права є духовними розвитком людини.

Політичні ж права і свободи діють в сфері політичного права життя суспільства, вони спрямовані на активне включення людини у політичні процеси, на участь у суспільно-політичній сфері діяльності держави. Реалізація цих прав породжує контакт громадян зі «світом політики». Таким чином, головна змістова своєрідність політичних прав і свобод полягає у сфері їх здійснення, у можливостях, які вони надають індивідам у суспільстві. Розглядаючи політичні права і свободи в рамках суб'єктивного права, визначаючи їх через категорію «можливості», можна припустити, що якщо оцінювати загальне у всіх елементів, які складають систему основних прав і свобод громадян, то можна виділити таке загальне: по-перше, це можливість деякої дії (бездіяльність); по-друге, це легітимізація такої можливості у правовій системі; по-третє, завжди є ціль (або сфера) реалізації даного суб'єктивного права. І, нарешті, по-четверте, завжди є вказівка на межі реалізації даного права. Що стосується відмітних рис політичних прав і свобод, то вони представляють собою вже розглянуту специфіку взаємовідносин між державою і громадянином, які спрямовані не на забезпечення автономії людини, а на його прояв в якості активного учасника політичного процесу.

Сфера дії політичних прав і свобод на відміну, наприклад, від соціально-економічних прав є більш універсальною. Адже соціально-економічні права відносяться в повній мірі тільки до економічно активного населення, головним чином до тих, хто працює за наймом, причому до тієї їх частини, яка могла бути віднесена до звичайних, не елітарних робітників. Політичними ж правами можуть

володіти всі без винятку громадяни відповідної держави, які досягли певного віку. Вони характеризуються більшим ступенем визначеності, чіткості і жорсткості, ніж інші основні права і свободи. Так в юридичній літературі зазначається, що фундаментом великої кількості провідних прав і свобод слугують саме загальні і широкі поняття, такі як «справедливий», «гідний», «розумний» тощо.

Конституція України закріплює найбільш важливі як з точки зору суспільства, так і з точки зору індивіда, права і свободи та визначає їх як основні і фундаментальні. На наш погляд, конституційні права на відміну від всіх інших прав і обов'язків фіксують найбільш істотні, корінні, принципові зв'язки та відносини між суспільством і особистістю, державою і громадянином. Можна також пояснити конституційне закріплення низки прав і свобод наявністю у них особливих юридичних властивостей (загальність, особливий механізм реалізації тощо). Безумовно, конституційні права складають основу прав і свобод і носять загальний характер, оскільки вони є рівними і єдиними для всіх без винятку, вони закріплюються за кожною людиною і громадянином і можливість їх здійснення за кожним повинна забезпечуватися підвищенням захистом з боку держави.

Політичні права людини є суб'єктивними правами, які виражають реальні можливості індивіда, закріплені в Конституціях і законах. Це один з різновидів суб'єктивних прав особистості, до числа яких також відносять і права громадянина. Прийнято вважати, що суб'єктивне право як юридична категорія розкривається через набір певних ознак: можливість користування даним соціальним благом; повноваження здійснювати певні дії та вимагати відповідні дії від інших осіб; свободу поведінки та вчинків в межах, встановлених нормою права; можливість звернутися до держави для захисту порушеного права. Під можливістю розуміється те, що за наявності певних обставин може настати реальність та перетворитися в дійсність. Ця особливість можливостей влас-

твива для всіх закріплених в Конституції України, в тому числі і політичних.

Таким чином, якщо говорити про права людини в цілому, то серед них, як вже зазначалось, виділяють громадянські, політичні, економічні, соціальні і культурні. Права громадянина, в свою чергу, як правило, класифікуються на галузеві права – адміністративні, громадянські, кримінально-процесуальні тощо. Ми певні, що систему права можна представити як взаємозв'язок елементів, розташованих у вигляді піраміди та передбачаючи деяку ієрархію. На чолі цієї піраміди знаходиться конституційне право, а від нього до низу розташовані найбільш крупні, традиційні галузі права.

ЛІТЕРАТУРА

1. Енгибарян Р. В. Сравнительное конституционное право : учебное пособие / Енгибарян Р. В. – Ростов н/Д. : Право, 2007. – 346 с.
2. Политология : учебник / отв. ред. В. Д. Перевалов. – М. : Наука, 1999. – 432 с.
3. Конституционное право России : учебник / отв. ред. А. Н. Кокотов, М. И. Кукушкин. – М. : Юрист, 2003. – 536 с.
4. Денисов А. И. Советское государственное право / Денисов А. И., Кириченко М. Г. – М. : Горюриздат, 2001. – 335 с.
5. Черданцев А. Ф. Теория государства и права / Черданцев А. Ф. – М. : Наука, 2001. – 568 с.
6. Чиркин В. Е. Конституционное право зарубежных стран / Чиркин В. Е. – М. : Юрид. лит., 2005. – 568 с.
7. Конституционное право : учеб. / отв. ред. В. В. Лазарев. – М. : Юрид. лит., 1999. – 426 с.
8. Мишин А. А. Конституционное (государственное) право зарубежных стран / Мишин А. А. – М. : Наука, 2006. – 332 с.
9. Хоменюк Ф. А. Политические свободы граждан СРСР : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук / Хоменюк Ф. А. – Л., 1995. – 34 с.
10. Бондарь Н. С. Права человека и Конституция России: трудный путь к свободе /

Бондарь Н. С. – Ростов-н/Д : Изд-во Рост. ун-та, 1996. – 640 с.

11. Мархгейм М. В. Конституционное право Российской Федерации / Мархгейм М. В., Смоленский М. Б., Яценко И. С. – М. : Наука, 2001. – 283 с.

12. Козлова Е. И. Конституционное право России : учебник / Козлова Е. И., Кута-

фин О. Е. – М. : Юрид. лит., 2004. – 587 с.

13. Смоленский М. Б. Конституционное (государственное право) России : учеб. / Смоленский М. Б. – Ростов-н/Д., 2002. – 416 с.

14. Поляков В. Л. Конституционное право советских граждан на свободу слова / Поляков В. Л. – Саратов : Саратовск. ун-т, 1977. – 367 с.

Заворотченко Т. М. Загальна характеристика суб'єктивних політичних прав і свобод людини та громадянина в Україні / Т. М. Заворотченко // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 312–317 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13zmgvu.pdf>

Досліджено поняття політичної системи та визначений її вплив на громадянське суспільство. Наведені ґрунтовні міркування щодо того, що політичні права людини є інструментом боротьби за всі інші права і свободи людини й громадянина.

Заворотченко Т.М. Общая характеристика субъективных политических прав и свобод человека и гражданина в Украине

Исследовано понятие политической системы и определено её влияние на гражданское общество. Приведены размышления по поводу того, что политические права являются инструментом борьбы за все другие права и свободы человека и гражданина.

Zavorotchenko T.M. General Characteristics of Subjective Political Rights and Freedoms of Man and Citizen in Ukraine

The concept of the political system is investigational and her influence is certain on civil society. Reflections over are brought concerning that political rights are the instrument of fight for all other rights and freedoms of man and citizen.